

مجموعه

هنر در تمدن اسلامی

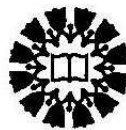
مبانی نظری

دکتر هادی ربیعی

دکتر هادی ربیعی

تهران

۱۳۹۶

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

۳۶ الهیات (تاریخ و تمدن ملل اسلامی)

سرشناسه: ربیعی، هادی، ۱۳۵۶-

عنوان و نام پدیدآور: مجموعه هنر در تمدن اسلامی (مبانی نظری) / هادی ربیعی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: هشت، ۲۴۰ ص.: مصور (برخی رنگی): ۲۲×۲۹ س.م.

فروست: «سمت»: ۲۱۲۴. الهیات (تاریخ و تمدن ملل اسلامی): ۳۶.

شابک: ۶-۰۵۰۹-۰۲-۶۰۰-۹۷۸-۲۲۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

Hadi Rabiei. A Book Series of Art in Islamic Civilization: Theoretical Foundations.

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی:

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: هنر اسلامی — مقاله‌ها و خطابه‌ها

Islamic Art — Addresses, Essays, Lectures

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی.

The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Humanities (SAM), Institute for Research and Development in the Humanities.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ۲۱۵۹ N ۲۶۰۱

رده‌بندی دیویی: ۷۰۹/۱۷۶۷۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۰۵۷۱۹

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

مجموعه هنر در تمدن اسلامی (مبانی نظری)

زیر نظر دکتر هادی ربیعی (عضو هیئت علمی دانشگاه هنر)

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۶

تعداد: ۵۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ: یاران (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۲۲۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن

۰۲-۴۴۲۴۶۲۵۰

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

@sazman_samt

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

مقدمه

مبانی نظریه پردازی در هنر اسلامی

منابع مطالعات نظری در هنر اسلامی

مقدمه

۱. متون دینی

۲. متون مربوط به هنرهای خاص

۳. دایرةالمعارف‌ها

۴. آثار فلسفی

۵. آثار عرفانی

پی‌نوشت‌ها

کتاب‌نامه

روش‌شناسی شناخت هنر اسلامی

مقدمه

روش‌شناسی قرآن و سنت درباره هنر اسلامی

نگرش قرآن درباره هنرها

روش پدیدارشناسی

روش تاریخی‌نگری

مقایسه شیوه‌های تاریخی‌نگری و پدیدارشناسی

پدیدارشناسی هنر اسلامی

روش پدیدارشناسی هرمنوتیک

شیوه سنت‌گرایی

هنر سنتی و هنر مقدس

هنر اسلامی از دیدگاه سنت‌گرایان

روش عرفانی

پی‌نوشت‌ها

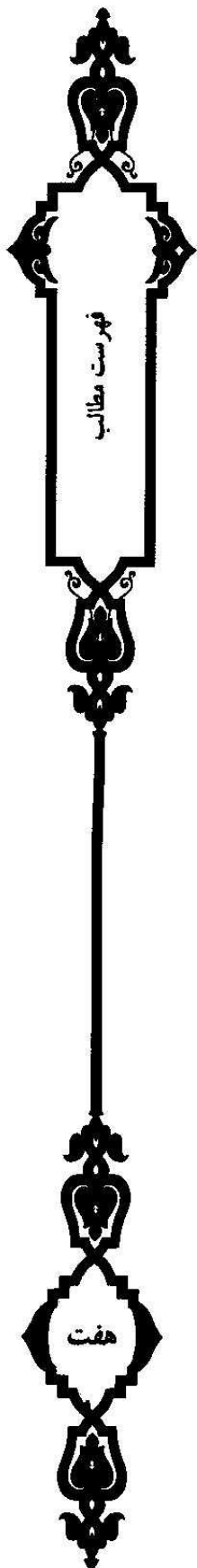
منابع

۵۹	مبانی نظری خوشنویسی در جهان اسلام
۵۹	مقدمه
۶۱	کلمه، رمز ظهور هستی در اندیشه اسلامی و عامل ظهور خوشنویسی مقدس در تمدن اسلامی
۶۳	بنیان‌های نظری خوشنویسی در حکمت اسلامی
۶۸	رساله‌ای گران‌قدر در مبانی فنی خوشنویسی اسلامی
۸۴	پی‌نوشت‌ها
۸۷	منابع

۸۸	مبانی نظری موسیقی در جهان اسلام
۸۸	مقدمه
۸۸	۱. رویکرد عقلانی - استدلالی
۹۱	چرایی جای‌گیری موسیقی تحت فلسفه ریاضی
۹۳	تقسیم‌بندی علوم به وسیله متفکران مسلمان
۹۹	موسیقی عینی، موسیقی ذهنی و موسیقی مکتوب
۱۰۱	پرسش: انسان محوری در تبیین موسیقی
۱۰۶	۲. رویکرد فنی - عارفانه
۱۱۰	سماع موسیقی - نان روش معرفت‌شناختی هستی
۱۱۱	پی‌نوشت‌ها
۱۱۴	منابع

۱۱۶	مبانی نظری معماری در جهان اسلام
۱۱۶	مقدمه
۱۱۹	مرتبه یکم: تاریخ‌نگاری معماری اسلامی
۱۱۹	معرفی و شرح آثار بر مبنای سبک‌شناسی - آرنه شامس
۱۲۶	مرتبه دوم: تفسیر شالوده‌ها
۱۲۶	بنیان‌های نظری و شکل‌گیری آثار
۱۳۰	مرتبه سوم: احیا و تحقق
۱۳۰	اصول طراحی؛ در جستجوی معماری مطلوب
۱۳۶	انجام: حکایت همچنان باقی است
۱۳۸	پی‌نوشت‌ها
۱۴۰	منابع

۱۴۳	مبانی نظری هنرهای سنتی در جهان اسلام
۱۴۳	مقدمه
۱۴۵	مرکز‌گرایی

۱۴۹	تقارن
۱۵۰	انواع تقارن
۱۵۳	هندسه و شبکه گسترش
۱۵۶	تکرار
۱۵۸	طرح‌ها و نقوش
۱۶۰	پی‌نوشت‌ها
۱۶۱	منابع
هنر اسلامی از رویکردهای مختلف	
۱۶۵	مبانی حکمی هنر و زیبایی در فلسفه اسلامی
۱۶۵	مقدمه
۱۶۶	هستی‌شناسی هنر و زیبایی
۱۶۶	۱. زیبایی و حقیقت
۱۶۸	۲. زیبایی و عشق (نیکو و مهر)
۱۶۹	۳. عشق و هنر
۱۷۰	۴. مراتب عشق
۱۷۰	۵. عشق در منظومه اشراقی
۱۷۱	۶. لذت، خیر و زیبایی (در ارتباط با ادراک)
۱۷۳	معرفت‌شناسی (مبانی معرفتی هنر و زیبایی)
۱۷۳	۱. تعریف صنعت یا صناعات
۱۷۴	۲. تخیل و خیال (خیال و متخیله)
۱۷۵	۳. خلاقیت خیال
۱۷۹	۴. شهود و مراتب آن در حکمت و هنر اسلامی
۱۸۱	رمز / نماد
۱۸۲	هرمنوتیک / تأویل اثر هنری
۱۸۲	ماحصل کلام
۱۸۵	پی‌نوشت‌ها
۱۸۹	منابع
بازتاب هنر اسلامی - ایرانی در سفرنامه جهانگردان خارجی	
۱۹۲	مقدمه
۱۹۲	سفرنامه‌ها و معماری اسلامی
۱۹۵	تزئینات معماری
۱۹۸	برخورد توصیفی
۱۹۹	برخورد تطبیقی

برخورد انتقادی

نتیجه

پی‌نوشت‌ها

منابع

نظریه بیناتمدنی و هنر اسلامی

مقدمه

۱. زمینه‌ها و تبیین نظریه بیناتمدنی

الف) وضعیت نوین و نظریه‌های مرتبط

ب) نظریه‌های تمدنی

ج) غرب و تمدن‌های ایرانی و اسلامی

د) نظریه بیناتمدنی

۲. گونه‌شناسی آثار هنری بیناتمدنی

الف) تعریف آثار بیناتمدنی

ب) گونه‌شناسی رویکرد ارتباطی

ج) رویکرد مضمونی

د) تابلوهای آثار بیناتمدنی

ه) اسرار ایرانی

نتیجه

پی‌نوشت‌ها

منابع

۲۰۱

۲۰۳

۲۰۴

۲۰۵

۲۰۷

۲۰۷

۲۰۹

۲۰۹

۲۱۰

۲۱۲

۲۱۶

۲۲۱

۲۲۲

۲۲۳

۲۲۶

۲۳۴

۲۳۷

۲۳۷

۲۳۹

۲۳۹

مقدمه

در چند دهه اخیر، بحث از چیستی و چگونگی هنر اسلامی کمابیش در محافل علمی و دانشگاهی ایران مطرح بوده است. بسیاری از پژوهشگران غربی نیز از زوایا و رویکردهای فکری مختلف، عنوان «هنر اسلامی» را به کار برده‌اند و درباره آن سخن گفته‌اند. هر یک از این رویکردهای مختلف به موضع‌گیری‌های متفاوتی در عرصه‌هایی همچون تاریخ هنر، جامعه‌شناسی هنر و نقد هنری می‌انجامد و به طور کلی در عرصه‌های خلق و دریافت اثر هنری تأثیرات بسزایی می‌گذارد. از این رو توجه به مبانی فکری این رویکردهای مختلف از اهمیت بنیادینی برخوردار است. از سوی دیگر، با وجود اثراکات اساسی و مبنایی میان هنرهای مختلف در جهان اسلام، هر یک از انواع هنر از برخی اقتضائات خاص خود نیز برخوردار است که توجه به آن ویژگی‌ها و اقتضائات، امری به ثبوت دقیق نظری درباره هنر است. بر این اساس، در کتاب حاضر، کوشیده شده است تا در قالب سه بخش کلی به «مبانی نظریه‌پردازی در هنر اسلامی»، «مبانی نظری هنر» و «جهان اسلام» و «هنر اسلامی از رویکردهای مختلف» پرداخته شود.

در بخش نخست، مبانی نظریه‌پردازی در هنر اسلامی، منابع و روش‌های مختلف برای شناخت هنر اسلامی در ضمن دو مقاله معرفی و بررسی شده‌اند. در مقاله «منابع مطالعات نظری در هنر اسلامی»، منابع اولیه مکتوبی که برای شناخت هنر اسلامی قابل استفاده هستند، در قالب پنج دسته معرفی شده‌اند. این منابع عبارت‌اند از: متون دینی، متون مربوط به هنرهای خاص، دایرةالمعارف‌ها، متون فلسفی و متون عرفانی. در ذیل هر دسته، برخی از مهم‌ترین آثار معرفی می‌شوند و به نحوه استفاده از آن آثار برای فهم و شناخت هنر اسلامی اشاره می‌شود. بررسی شیوه‌ها و روش‌های متفاوتی که در تحلیل و بررسی هنر اسلامی و شناخت رویکرد هنرمندان مسلمان می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، موضوع مقاله «روش‌شناسی شناخت هنر اسلامی» است. در این مقاله، علاوه بر روش‌شناسی قرآن و سنت، روش‌هایی همچون پدیدارشناسی، تاریخی‌نگری، هرمنوتیکی و سنت‌گرایانه معرفی شده‌اند و مبانی روش‌شناختی مربوط به هر یک تحلیل شده است.

در بخش دوم، مبانی نظری هنرها در جهان اسلام، به بررسی مبانی نظری برخی از مهم‌ترین هنرها، به طور جداگانه، در جهان اسلام اختصاص دارد. در این

بخش، مبانی نظری هنرهای خوشنویسی، موسیقی، معماری و هنرهای سنتی به طور مستقل مورد توجه قرار گرفته و تلاش بر این بوده است تا مبانی این هنرها با تکیه بر منابع و متون موجود، استنباط و استخراج شود. نمونه‌های متعددی از متون کهن شده‌اند تا خوانندگان محترم با سبک و سیاق و اصطلاحات رایج متون این حوزه‌ها در فرهنگ ایرانی - اسلامی آشنایی بیشتری کسب کنند. آشکار است که هنرهای اسلامی و مبانی نظری خاص هر یک، محدود به هنرهایی که در این مقالات به آن‌ها پرداخته شده نیست و بررسی مبانی سایر هنرها نیز در آثار دیگر لازم می‌نماید. در بخش سوم، هنر اسلامی از رویکردهای مختلف، از بین رویکردهای بسیار متعددی که وجود دارد، سه نمونه کلی انتخاب و بررسی شده است. در مقاله «مبانی حکمی هنر و زیبایی در فلسفه اسلامی» درباره رویکردها و نظرات زیبایی‌شناختی حکمای سه مکتب بزرگ فلسفه اسلامی، که عبارت‌اند از: حکمت مشاء، حکمت اشراق و حکمت متعالیه به تفصیل بحث و بررسی شده است. در مقاله «بازتاب هنر اسلامی» ایرانی در سفرنامه‌های جهانگردان خارجی» به هنر اسلامی از زاویه‌ای کاملاً متفاوت با آثار ماه سیاحان غربی و شرق‌شناسان نگرین شده و بازتاب هنر اسلامی - ایرانی در سفرنامه‌های ایشان واکاوی شده است. در این مقاله، نمونه‌های متعددی از دیدگاه‌ها، دآوری‌ها و سخنان سیاحان غربی و مستشرقان درباره هنر اسلامی - ایرانی مطرح و دسته‌بندی شده است. مقاله پایانی کتاب به نظریه بیناتمدنی و به کارگیری آن در فهم هنر اسلامی اختصاص یافته است. در این مقاله تلاش شده تا ضمن مقایسه دیدگاه‌های مختلفی که در رابطه با نسبت میان تمدن‌ها از جمله تمدن غربی و تمدن اسلامی مطرح شده است، تأثیر جدیدی از آثار بیناتمدنی به‌ویژه آثار راجع به فرهنگ ایرانی - اسلامی ارائه شود.

کتاب حاضر حاصل تلاش تعدادی از پژوهشگران و استادان برجسته دانشگاه در حوزه مطالعات نظری هنر است. هر یک از این پژوهشگران سال‌ها در حوزه تخصصی مقاله مربوطه، پژوهش و تدریس دانشگاهی داشته‌اند و مقالات این مجموعه محصول یافته‌ها و تحقیقات آن‌ها در این زمینه‌هاست، از این رو انتظار می‌رود این اثر راهگشای خوبی برای شناخت مبانی نظری هنر اسلامی و زمینه‌ساز مناسبی برای تحقیقات غنی و ارزشمند آتی باشد. با وجود این، ذکر چند نکته لازم به نظر می‌رسد. نخست اینکه، بحث از مبانی نظری هنر اسلامی، بحث گسترده‌ای است و طبیعتاً در کتاب حاضر، به‌ویژه به دلیل لزوم رعایت حجم کتاب، امکان پرداختن به بسیاری از جزئیات و طرح و ارائه برخی از مطالب مربوط به این

حوزه، وجود نداشته است. دوم اینکه، اگرچه بین مقالات مجموعه حاضر، نظم و پیوندی کلی وجود دارد، اما تلاش شده تا هر مقاله از استقلال در شیوه ارائه و طرح مطالب برخوردار باشد. از این رو، در موارد اندکی تکرار برخی موضوعات، البته از نگاه‌های مختلف، ناگزیر بوده است. سوم اینکه، چنان که گفته شد این مقالات نتیجه پژوهش‌های برخی از متخصصان این حوزه است، بنابراین، امکان دارد دیدگاه‌های مطرح شده مورد تأیید همه صاحب‌نظران نباشد. از همین جاست که اهمیت گفتگو، نقد و نظریه‌پردازی درباره موضوع هنر اسلامی هر چه بیشتر رخ می‌نماید. امید است که به مدد تحقیقات آتی و نیز نظرات و انتقادات دیگر صاحب‌نظران این عرصه، شاهد شکل‌گیری نظریات و اندیشه‌های غنی و تأثیرگذار بیشتری در خصوص هنر اسلامی باشیم.

در پایان لازم است، از ریاست محترم و مسئولان سازمان «سمت» به‌ویژه از مدیر محترم امور پژوهشی و ارزشیابی وقت خانم دکتر شهره روغنی، کارشناس محترم پژوهشی خانم دکتر نگار ذیابری که در تدوین و انتشار این اثر زحمات بسیاری را متقبل شدند، تشکر و قدردانی کنم. همچنین از آقایان دکتر امیر مازیار، دکتر سید رضی موسوی، دکتر حسن بلخاری فهمی، کاوه نورابه، دکتر مهدی مکی‌نژاد، دکتر بهمن نامور مطلق و خانم‌ها دکتر نادیه ایمانی، دکتر طاهره کمالی‌زاده و دکتر مریم لاری که نگارش مقالات را بر عهده داشتند، صمیمانه سپاس‌گزارم.

هادی ربیعی